

ΑΠΟ ΤΟΝ ΥΣΤΕΡΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ: ΡΗΞΗ Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ; Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ανθρωπίνη γλώσσα, πέρα από την αναφορική ή περιγραφική της λειτουργία, συχνότατα χρησιμοποιείται για την απόδοση άμεσων και έμμεσων αξιολογήσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι όροι Μεσαίωνας και Αναγέννηση. Η λέξη Μεσαίωνας καθιστά αν μη τι άλλο πρόδηλη την αδυναμία σαφούς και πλήρους κατανόησης της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, καθώς προδίδει μια διάθεση υποτίμησης της έναντι της προηγούμενης αρχαιότητας και της επακόλουθης Αναγέννησης. Αντίθετα, η λέξη Αναγέννηση διαθέτει εξ ορισμού θετικό αξιολογικό περιεχόμενο. Οι δύο αυτές λέξεις έχουν ρίξει βαριά τη σκιά τους πάνω στις αντίστοιχες εποχές και ευθύνονται, εν μέρει, για την επί μακρόν συντήρηση προκαταλήψεων, οι οποίες καταδυναστεύουν όχι μόνο τους φιλομαθείς, αλλά και μεγάλο μέρος των ειδικών σε όλους σχεδόν τους επιστημονικούς κλάδους. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι, μεταφέροντας ορισμένες από τις εκφάνσεις του σύγχρονου προβληματισμού σχετικά με τον ύστερο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, να επικεντρωθεί στη μαρτυρία της φιλοσοφίας, η μελέτη της οποίας είναι ικανή να αναδείξει πλημμελώς μελετημένες ή και εσκεμμένα υποτιμημένες πλευρές αναφορικά προς τη σχέση Μεσαίωνα και Αναγέννησης.¹

Η Αναγέννηση του 15^{ου} αιώνα και οι προγενέστερες «αναγεννήσεις»

Ο όρος Αναγέννηση εισήχθη με δυναμισμό στο προσκήνιο το 1867 από τον Jacob Burckhardt χάρις στο έργο του «*Die Cultur der Renaissance in Italien*». Ο Burckhardt αντιδιέστειλε τον Μεσαίωνα από την Αναγέννηση, επισημαίνοντας δύο βασικές καινοτομίες, τις οποίες θεώρησε δίχως ιστορικό προηγούμενο: την

1. Sullivan D., "The End of the Middle Ages: Decline, Crisis, or Transformation?", *The History Teacher* 14 (1981), σ. 551-565.

αφοσίωση στην ενδελεχή μελέτη συλλήβδην του κλασσικού πολιτισμού και την έναρξη των λεγόμενων νεότερων χρόνων. Ο Burckhardt, ωθούμενος πρωτίστως από το ιδεολογικό κλίμα της Γερμανίας του β' μισού του 19^{ου} αιώνα, θεωρούσε πως ο ευρωπαϊκός πολιτισμός αρχίζει ουσιαστικά στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα, αποκοπτόμενος βίαια από οτιδήποτε προγενέστερο, το οποίο δεν άξιζε να συνδέεται με την Ευρώπη των Φώτων. Πρότεινε με άλλα λόγια την επανασύνδεση με την κλασσική αρχαιότητα, απαλείφοντας τους «σκοτεινούς» Μέσους Χρόνους.² Εκτός όμως από κατασκευάσμα του Burckhardt, η ιδέα της Αναγέννησης διέθετε βαθύτερες ρίζες. Ήδη από το 15^ο αιώνα ο Flavio Biondo (1392-1463), ένας από τους σημαντικότερους ιστορικούς του αιώνα του, στο έργο «*Historiarum ab inclinatione romani imperii decades*», επιχείρησε να αναδείξει την ανάγκη μίμησης των Ρωμαίων και εισήγαγε τον όρο «*media aetas*» για να περιγράψει την εποχή που μεσολάβησε από την ύστερη αρχαιότητα έως τις μέρες του, η οποία εκλαμβανόταν από τον Biondo ως απλά διαδικαστική, εν πολλοίς ως χαμένος χρόνος.³

Η αντίληψη του Biondo και όσων ασπάστηκαν την οπτική του δεν καθυπερτέρησε στη διάρκεια των αιώνων. Στο πέρασμα από το 16^ο στο 17^ο αιώνα ο Francis Bacon (1561-1626) απαξίωσε πρώτιστα την προσφορά του σχολαστικού Μεσαίωνα, αλλά και της Αναγέννησης, υποστηρίζοντας ότι οι Άραβες και οι Σχολαστικοί συνέθλιψαν τις επιστήμες και δεν συνέβαλαν κατ' ελάχιστο στην πρόοδο της ανθρωπότητας.⁴ Με τον Bacon ευθυγραμμίστηκαν και δύο από τους περισσότερο προβεβλημένους εκπροσώπους του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, οι Voltaire (1694-1778) και Condorcet (1743-1794). Ο πρώτος έκανε λόγο για γενική παρακμή στη διάρκεια του Μεσαίωνα και ο δεύτερος για πλήρη παρακμή της φιλοσοφίας και των επιστημών, ως αποτέλεσμα του θριάμβου του Χριστιανισμού.⁵

Την ιδέα μιας Αναγέννησης που άρχεται στα τέλη του 14^{ου} ή τις απαρχές του 15^{ου} αιώνα, η οποία ήλθε να σηκώσει τον πέπλο του σκότους που κάλυπτε την Ευρώπη, ενίσχυσε στο α' κυρίως μισό του 20^{ου} αιώνα ο Erwin Panofsky. Στο σημαντικότερο άρθρο του «*Renaissance and Renascences*», που δημοσι-

2. Burckhardt J., *Ο Πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*, Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 99-293.

Nisbet R., "The Myth of Renaissance", *Comparative Studies in Society and History* 15 (1973), σ. 473-492.

3. Black R., *Benedetto Accolti and the Florentine Renaissance*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, σ. 320-322.

Hay D., *Renaissance Essays*, Continuum, London 1988, σ. 35-66.

4. Bacon F., *New Organon*, *Cambridge Texts in the History of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, σ. 64

5. Lindberg D., *Οι Απαρχές της Δυτικής Επιστήμης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 1997, σ. 506.

εύτηκε το 1944 ως μια απάντηση στον Lynn Thorndike, ο οποίος το προηγούμενο έτος είχε αμφισβητήσει την ύπαρξη της Αναγέννησης ως διακριτής ιστορικής περιόδου, ορίζει την Αναγέννηση ως «μια θεώρηση της κλασσικής αρχαιότητας από ιστορική απόσταση. Συνεπώς, για πρώτη φορά, ως μια ολότητα απομακρυσμένη από το παρόν και για πρώτη φορά ως ένα ιδανικό που θα προεκτεινόταν στο χρόνο, αντί μιας πραγματικότητας που θα χρησιμοποιείτο και θα αντιμετωπιζόταν φοβικά».⁶ Στην ίδια λογική συνέχισε και το 1960 με το βιβλίο του «*Renaissance and Renascences in Western Art*».⁷ Στην ίδια γραμμή κινήθηκε και ο σπουδαίος Γάλλος μελετητής Alexandre Koyre, ο οποίος υποστήριξε πως στη διάρκεια της Αναγέννησης συνέβη μια πνευματική μετάλλαξη, η οποία διέλυσε την μεσαιωνική κοσμοθεώρηση, αντικαθιστώντας τον παλαιό κόσμο με ένα νέο.⁸ Τα επιχειρήματα του Koyre ήλθαν να επεξεργαστούν περαιτέρω οι Hall και Lindberg.⁹

Χρειάζεται όμως να επισημανθεί ότι τον 16^ο αιώνα ο Giorgio Vasari, από τους σημαντικότερους ιστορικούς της εποχής με ενδιαφέροντα που επικεντρώνονταν κυρίως στην τέχνη, χρησιμοποιούσε ευρέως τον όρο *rinascita*.¹⁰ Το αξιοπερίεργο είναι πως αναφερόταν στην αλλαγή που κατά τον Vasari σηματοδοτεί στο χώρο της τέχνης το έργο των Cimabue, Giotto και di Cambio, οι οποίοι έζησαν και δημιούργησαν στους 13^ο και 14^ο αιώνες!¹¹ Αρκετοί άλλοι μελετητές, ασπάζόμενοι εν μέρει την οπτική του Vasari, χρησιμοποιούν τον όρο αναγέννηση για να περιγράψουν την άνθηση στα γράμματα και τις τέχνες που σημειώνεται στα τέλη του 11^{ου} και στο 12^ο αιώνα, η οποία όσον αφορά στο επίπεδο της πνευματικής παραγωγής δεν υπολείπεται κατ' ανάγκη της Αναγεννήσεως του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, ο Charles Homer Haskins, στο έργο του «*The Renaissance of the Twelfth Century*» σημειώνει:

6. Panofsky E., "Renaissance and Renascences", *Kenyon Review* (1944), σ. 201-236.

7. Landauer C., "Erwin Panofsky and the Renascence of Renaissance", *Renaissance Quarterly* 47 (1994), σ. 255-281.

Panofsky E., *Renaissance and Renascences in Western Art*, Westview Press, New York 1972.

8. Koyre A., "Galileo and Plato", *Journal in the History of Ideas* 4 (1943), σ. 400-428.

Mignolo W., "The Darker Side of the Renaissance: Colonization and the Discontinuity of the Classical Tradition", *Renaissance Quarterly* 45 (1992), σ. 808-828.

9. Hall A., *The Revolution in Science 1500-1750*, Addison Wesley Publishing Company, New Jersey 1983, σ. 3.

Lindberg, Απαρχές.

10. Findlen P., "Understanding the Italian Renaissance", στο P. Findlen (ed.), *The Italian Renaissance: The Essential Readings*, Blackwell, Oxford 2002, σ. 6.

11. Vasari G., *The Lives of the Artists*, Oxford University Press, Oxford 1991, σ. 6.

«Ο 12^{ος} αιώνας στην Ευρώπη αποτελούσε πολυεπίπεδα μια νέα και δυναμική εποχή. Η εποχή των Σταυροφοριών, της ανάπτυξης των πόλεων, των πρώιμων δυτικών γραφειοκρατικών κρατών, της ακμής της ρωμανικής τέχνης και της εμφάνισης της γοτθικής, της ανάδειξης των εθνικών γλωσσών, της αναβίωσης των κλασικών της ρωμαϊκής περιόδου, της ποίησης και του ρωμαϊκού δικαίου, της αναβίωσης της ελληνικής επιστήμης με τις αραβικές της προσθήκες και ενός μεγάλου μέρους της ελληνικής φιλοσοφίας, της δημιουργίας των πρώτων ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Ο 12^{ος} αιώνας άφησε ανεξίτηλη τη σφραγίδα του στην ανώτατη εκπαίδευση, στη σχολαστική φιλοσοφία, στα ευρωπαϊκά δικαϊκά συστήματα, στην αρχιτεκτονική και τη γλυπτική, στο λειτουργικό δράμα, στη λατινική και εθνική ποίηση...».¹²

Λίγα έτη νωρίτερα από τον Haskins ο Pierre Duhem είχε για πρώτη φορά αποδείξει ότι στην περίοδο του Μεσαίωνα, με απαρχή το 12^ο αιώνα, η πρόοδος που συντελείται στη φιλοσοφία της φύσης και συνεπακόλουθα στις επιστήμες, οι οποίες στο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση είχαν σαφές φιλοσοφικό υπόβαθρο και δεν είχαν αποκτήσει την αυτονομία τους, είναι εξόχως σημαντική. Στην ουσία τότε θεμελιώθηκε σε μεγάλο βαθμό η νεότερη επιστήμη.¹³ Αλλά και στους 13^ο και 14^ο αιώνες η παραγωγή ιδεών δεν υπολείπεται, ποσοτικά και ποιοτικά, σε τίποτα από την ιδιαίτερος προβεβλημένη πνευματική παραγωγή του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα.¹⁴ Έκτοτε αξιολογότατοι μελετητές, με προεξάρχοντες τους Maier, Crombie και Grant, ανέδειξαν περαιτέρω την συνεισφορά του Μεσαίωνα και το ρόλο των κρίσεων των Duhem και Haskins.¹⁵

12. Haskins C.H., *The Renaissance of the Twelfth Century*, Harvard University Press, Cambridge 1927, σ. viii.

13. Lindberg D., "Medieval Science and its Religious Context", *Osiris* 2nd Series, Vol. 10, Constructing Knowledge in the History of Science (1995), σ. 60-79.

14. Ariew R., "Pierre Duhem", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/duhem/#HisSci>, 13/7/2007.

Duhem P., *Les origines de la statique*, Cornell University Library, New York 1905, σ. 34-38.

Duhem P. – Ariew R., *Medieval Cosmology: Theories of Infinity, Place, Time, Void, and the Plurality of Worlds*, University of Chicago Press, Chicago 1987.

15. Crombie A. C., *Από τον Αυγουστίνο στο Γαλιλαίο, Η επιστήμη στον Ύστερο Μεσαίωνα και στις αρχές των Νέων Χρόνων 13^{ος} – 17^{ος} αιώνας*, MIET, Αθήνα 1992, σ. 109-123.

Eastwood B., "On the Continuity of Western Science from the Middle Ages: A. C. Crombie's Augustine to Galileo", *Isis* 83 (1992), σ. 84-99.

Grant E. (1994), *Οι Φυσικές Επιστήμες τον Μεσαίωνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994, σ. 129-140.

Grant E., *The Foundations of Modern Science in the Middle Ages. Their religious,*

Επιπλέον οι μελετητές αναφέρονται σε μια Καρολίγγεια Αναγέννηση του 8^{ου} και μια Οθωνική Αναγέννηση του 10^{ου} αιώνα.¹⁶ Όσον αφορά δε στη βυζαντινή αυτοκρατορία, και στην περίπτωση της γίνεται λόγος για φαινόμενα αναγέννησης τόσο στην περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας, όσο και σε αυτή των Παλαιολόγων.¹⁷ Και όλες αυτές οι Αναγεννήσεις εξελίσσονται στη διάρκεια του κατὰ τα άλλα συντηρητικού ή απόλυτα ομοιογενούς Μεσαίωνα.

Μια άλλη ομάδα μελετητών, με προφανώς ριζοσπαστικότερη θεώρηση, πέρα από την αμφισβήτηση της Αναγέννησης ως διακριτής περιόδου με συμπαγή χαρακτηριστικά, υποστήριξαν πως στη διάρκεια του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα σημειώνεται έκδηλη οπισθοδρόμηση σε σχέση προς τον μέσο Μεσαίωνα. Η Αναγέννηση, κατά τον Kristeller, αποτελεί μια περίοδο μη διακριτή από την προηγούμενή της, μια περίοδο όπου η πρόοδος στο στοχασμό και στις επιστήμες συνεχίζεται στο ίδιο πλαίσιο με τον Μεσαίωνα, χωρίς να ανελίσσεται με βεβαιότητα.¹⁸ Την ίδια περίπου θεώρηση διαμόρφωσαν και οι Thorndike, Sarton και Huizinga, παρότι αυτοί δέχονταν την Αναγέννηση ως μια διακριτή ιστορική περίοδο.¹⁹

institutional, and intellectual contexts, Cambridge University Press, Cambridge 1998, σ. 203-205.

Maier A., "The Achievements of Late Scholastic Natural Philosophy", στο S. Sargent (ed.), *On the Threshold of Exact Science: Selected Writings of Anneliese Maier on Late Medieval Natural Philosophy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982, σ. 143-170.

16. Colish M., *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition*, Yale University Press, New Haven 1997, σ. 66-75.

Eastwood B., *Ordering the Heavens: Roman Astronomy and Cosmology in the Carolingian Renaissance*, Brill, Leiden 2007.

Hubert J., *The Carolingian Renaissance*, G. Braziller, New York 1970.

17. Fryde E., *The Early Paleologan Renaissance*, Brill, Leiden 2000.

Runciman S., *Η Τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση*, Δόμος, Αθήνα 1991.

του ιδίου, *Βυζαντινός Πολιτισμός*, Ερμείας, Αθήνα 2004.

18. Kristeller P.O., *Studies in Renaissance Thought and Letters*, Edizioni di Storia e Letteratura, Rome 1956, σ. 553-583.

του ιδίου, *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic and Humanist Strains*, Harper Torchbooks, New York 1961, σ. 92-119.

του ιδίου, *Renaissance Concepts of Man and Other Essays*, Harper and Row, New York 1972, σ. 11-155.

του ιδίου, *Medieval Aspects of Renaissance Learning: Three Essays*, Duke University Press, Durham 1974, σ. 3-25.

19. Cassirer E., Johnson F., Kristeller P., Lockwood D., Thorndike L., "Some Remarks on the Question of the Originality of Renaissance", *Journal of the History of Ideas* 4 (1943), σ. 49-74.

Huizinga J., *The Waning of the Middle Ages*, Dover Publications, New York 1998, σ. 201-296.

Μια τρίτη, θα λέγαμε, θεώρηση προκύπτει από το έργο της Frances Yates, η οποία αποδίδει στην Αναγέννηση μια ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα που τη διαχωρίζουν από τον προγενέστερο Μεσαίωνα και τους επακόλουθους Νεότερους Χρόνους. Η μοναδικότητα αυτή συνίσταται πρώτιστα στον σημαντικότερο ρόλο της μαγείας και του αποκρυφισμού, που καθορίζουν το διανοητικό πλαίσιο της φιλοσοφίας και των επιστημών.²⁰ Στη διαλεύκανση ορισμένων πτυχών του θέματος, που συνοπτικά παρουσιάστηκε, θα μπορούσε να συμβάλλει η μελέτη της φιλοσοφίας.

Η φιλοσοφία στην περίοδο της Αναγέννησης

Ένα από τα κυρίαρχα γνωρίσματα της φιλοσοφίας στην Αναγέννηση, χαρακτηριστικότερο και από την αντιπαράθεση προς τον μονολιθικό και αποστεωμένο λόγο της σχολαστικής φιλοσοφίας, είναι η προσπάθεια προαγωγής εκείνων των φιλοσοφικών κλάδων που είχαν πρακτικό αντίκρισμα στο δημόσιο βίο.²¹ Η στροφή προς την αρχαία σκέψη δεν αποτέλεσε απότοκο της απαξίωσης της μεσαιωνικής φιλοσοφίας, αλλά αντίθετα προκρίθηκε ως ο αποτελεσματικότερος τρόπος θεραπείας των δεινών που αντιμετώπισε ο ύστερος μεσαιωνικός κόσμος σε επίπεδο καθημερινού βίου. Τα οξυμένα πολιτικά, θρησκευτικά και ηθικά προβλήματα του 14^{ου} αιώνα και η ταυτόχρονη ανεπάρκεια του παραδοσιακού μεσαιωνικού στοχασμού να τα αντιμετωπίσει επαρκώς, καθώς ήταν προσανατολισμένος σε άλλες ατραπούς, όπως η λογική ή η μεταφυσική, κατέστησαν επιβεβλημένη την αναβίωση της αρχαίας σοφίας. Ο ελληνορωμαϊκός κόσμος φάνταζε ικανότερος να διαχειριστεί επιτυχώς τη δημόσια σφαίρα. Συνεπώς οι κοινωνικοί της φιλοσοφίας, στην αρχή τουλάχιστον της Αναγέννησης, δεν έπαψαν να ασχολούνται με τους καθιερωμένους στο Μεσαίωνα κλάδους της φιλοσοφίας. Απλά ορισμένοι εξ αυτών στράφηκαν περισσότερο στην ηθική και την πολιτική για τους λόγους περίπου που αναφέρθηκαν προηγουμένως, χωρίς να πάψουν ποτέ να μελε-

Sarton G., *The History of Science and the New Humanism*, Transaction Publishers, New Jersey, σ. 3-58, 111-163.

20. Agassi J., "Continuity and Discontinuity in the History of Science", *Journal in the History of Ideas* 34 (1973), σ. 609-626.

Copenhaver B., "Natural Magic, Hermeticism and Occultism in Early Modern Science", στο D. Lindberg – R. Westman (eds), *Reappraisals of the Scientific Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, σ. 261-301.

Yates F., *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, University of Chicago Press, Chicago 1991, σ. 144-156.

21. Kristeller P.O. – Randall J.H., "The Study of the Philosophies of Renaissance", *Journal of the History of Ideas* 2 (1941), σ. 449-496.

τούν και την σχολαστική γραμματεία, με την οποία δε ορισμένοι εξ αυτών παρέμειναν εξαιρετικά εξοικειωμένοι.²²

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας στην Αναγέννηση είναι ο ανιστορικός της χαρακτήρας, η υπαγωγή της στο μεταβλητό ανθρώπινο γίνεσθαι. Κέντρο της φιλοσοφικής δραστηριότητας κατέστη πια ο άνθρωπος, γεγονός που αποτελούσε μια ριζική τομή εν συγκρίσει προς τον μεσαιωνικό κόσμο. Οι συχνές αλλαγές μεθοδολογίας και εννοιολογίας που προκύπτουν ως αποτέλεσμα αυτής της επιλογής ευθύνονται για τη μεταβαλλόμενη φυσιογνωμία της φιλοσοφίας στην Αναγέννηση και όχι τόσο η αναβίωση αρχαίων φιλοσοφικών παραδόσεων, όπως ο Στωικισμός ή ο στοχασμός των Επικουρείων. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και το 12^ο αιώνα πολλαπλασιάστηκαν οι πηγές της φιλοσοφίας με κείμενα ελληνικά και αραβικά. Η γνώση εκείνη όμως εντάχθηκε μέσα σε ένα φιλοσοφικό τρόπο, ο οποίος δεν αμφισβητήθηκε εκ βάθρων, ούτε χρειάστηκε να ανασχηματιστεί ριζικά για να αφομοιώσει τη νέα γνώση.²³

Τον τόνο στη φιλοσοφία της Αναγέννησης ήλθε να δώσει ο Francesco Petrarca, ο οποίος έζησε τον 14^ο αιώνα, και ήδη από την εποχή του περίπου θεωρείτο ο πατριάρχης των ουμανιστών. Στα έργα του «*De sui ipsius et multorum ignorantia*» και «*Invectiva contra medicum*» ο Petrarca παρουσιάζει τη μελέτη της φύσης ως ασήμαντη και παραπλανητική. Αντίθετα, προκρίνει την ενασχόληση με τους κλάδους του επιστητού που θα θεραπεύαν τα δεινά της ψυχής. Ως τέτοιους ονοματίζει την ποίηση, τη φιλοσοφία του Πλάτωνα και το έργο του Κικέρωνα. Με την αρωγή τους ήλπιζε ότι θα αποκαθιστούσε την ηθική διάσταση της φιλοσοφίας, η οποία όφειλε να ήταν η πρωτεύουσα, ως η μόνη ικανή να βοηθήσει τον άνθρωπο να ανταπεξέλθει στις προκλήσεις της μοίρας και της αδιαλείπτως μεταβαλλόμενης πραγματικότητας.²⁴ Με την εξαίρεση του Leonardo Bruni, ο οποίος στο «*De studiis et litteris*» θεωρεί την ουμανιστική παιδεία αναολοκλήρωτη, αν δεν καταλήγει στη μελέτη της παραδοσιακής φιλοσοφίας και των επι-

22. Copenhaver B. – Schmitt C.B., *Η Φιλοσοφία της Αναγέννησης*, Πολύτροπον, Αθήνα 2007, σ. 52-81.

Vasoli C., "The Renaissance concept of philosophy", στο C.B. Schmitt – Q. Skinner (eds), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, σ. 58-60.

23. Dod B., "Aristoteles Latinus", στο N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg (eds), *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1982, σ. 45-74.

Gouguenheim S., *Aristote au Mont Saint-Michel, Les racines grecques de l'Europe chretienne*, Seuil, Paris 2008, σ. 103-124.

Kristeller P.O., "Humanism", στο C.B. Schmitt – Q. Skinner (eds), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, σ. 120.

24. Mazzotta G., *The Worlds of Petrarch*, Duke University Press, Durham 1993, σ. 80-127.

στημών, οι περισσότεροι ουμανιστές του 15^{ου} αιώνα εναρμονίστηκαν προς τις κατευθυντήριες γραμμές του Petrarca.²⁵ Η προτεραιότητα, όμως, που δόθηκε στην πρακτική φιλοσοφία δεν συνεισέφερε στη δημιουργία ενός κλίματος αισιοδοξίας και πίστης στην ικανότητα του ανθρώπου, η οποία υποτίθεται πως χαρακτηρίζει τους Νεότερους Χρόνους. Αντίθετα, στο στοχασμό ορισμένων από τους σημαντικότερους ουμανιστές του 15^{ου} αιώνα, όπως οι Poggio Bracciolini και Leon Batista Alberti, κυριαρχεί η τραγικότητα της ανθρωπότητας σε προσωπικό και ιστορικό επίπεδο. Παρά ταύτα στο 13^ο αιώνα, στην καρδιά του Μεσαίωνα, φιλόσοφοι του διαμετρήματος του Θωμά Ακινάτη δεν έπαυσαν να κηρύσσουν την πίστη τους στη δυνατότητα κατάκτησης μιας ευτυχίας, έστω οντολογικά κατώτερης, στην επίγεια ζωή.²⁶

Κατά άλλους μελετητές η Αναγέννηση άρχεται στην ουσία με τον Marsilio Ficino (1433-1499), οι ιδέες του οποίου σηματοδοτούν ρήξη με τον πρώιμο ουμανισμό, καθώς ο Ficino ενέταξε στη φιλοσοφία του αρκετά στοιχεία της κλασικής μεταφυσικής.²⁷ Η οπτική αυτή για άλλη μια φορά θα λέγαμε πως είναι μονομερής, καθώς προσπαθεί να κατασκευάσει ασυνέχειες που θα υποστηρίξουν την καινοτομία της Αναγέννησης. Τη στροφή στον πλατωνισμό, για παράδειγμα, ασπάζονταν και προγενέστεροί του φιλόσοφοι, όπως οι Coluccio Salutati (1331-1406) και Leonardo Bruni (1369-1444). Επιπλέον ο Ficino συχνά καταφεύγει σε στοχαστές του 14^{ου} αιώνα, όπως ο Dante Alighieri.²⁸ Ο ιδιαίτερος δε τρόπος σύνταξης και γραφής των χειμένων του, που συνίσταται στην χρήση ρητορικών τεχνικών και του μύθου με τρόπο πλατωνικό, προκύπτει, κυρίως, ως αποτέλεσμα της επιλογής του να απευθυνθεί και σε κοινό απαίδευτο στη σχολαστική φιλοσοφία. Το νέο πάντως στοιχείο που προσκόμισε ο Ficino ήταν η διαμόρφωση ενός νέου πλατωνισμού, μιας νέας θεολογίας ή μεταφυσικής, η οποία φιλοδοξούσε να καταστεί το αντίπαλο δέος στον μεσαιωνικό αβεροϊσμό. Η προσπάθεια όμως του Ficino για την προαγωγή μιας ενιαίας σοφίας, η οποία αρχό-

Lombardo P., "Vita Activa versus Vita Contemplativa in Petrarch and Salutati", *Italica* 59 (1982), σ. 83-92.

Vasoli, *Renaissance*, σ. 63.

25. Mc Mahon D., *Happiness: A History*, Grove, Jackson 2006, σ. 150-152.

Vasoli, *Renaissance*, σ. 63.

26. Elders L., *The Ethics of St. Thomas Aquinas: Happiness, Natural Law and the Virtues*, Peter Lang Publishing, Bern 2005.

McInerny R., "Ethics", στο N. Kretzmann, E. Stump (eds), *The Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge University Press, Cambridge 1993, σ. 196-214.

27. Collins A., *The Secular is Sacred: Platonism and Thomism in Marsilio Ficino's Platonic Theology*, Springer 1974.

Copenhagen – Schmitt, *Φιλοσοφία*, σ. 261-293.

Vasoli, *Renaissance*, σ. 69-71.

28. Vasoli, *Renaissance*, σ. 69-71.

ταν από την προϊστορία, από τον Αιγύπτιο Θωθ, τους Ορφικούς Ίμνους, τους Χαλδαίους και Σιβυλικούς χρησμούς, τα Ερμαϊκά κείμενα, την Καμπάλα, τη φιλοσοφία του Πυθαγόρα, του Πλάτωνα και των νεοπλατωνικών, τελική σύνθεση των οποίων αποτελούσε ο χριστιανισμός, δημιούργησε την πεποίθηση της ύπαρξης μιας απόλυτης και ιερής ενότητας μέσα σε ένα σαφώς ιεραρχημένο κόσμο, κυριαρχούμενο από την Πρόνοια. Στο κοσμοειδωλό αυτό υπήρχε χώρος για την αστρολογία και την μαγεία, η οποία μαγεία εκλαμβάνονταν ως το πρακτικό μέρος των φυσικών επιστημών. Ο ανορθολογισμός είχε πια κατοχυρώσει ένα δικό του πεδίο εντός της φιλοσοφίας.²⁹ Το ρεύμα αυτό θα γνωρίσει στο πρόσωπο του Agostino Steuco (1497-1548) τη σύνθεση όλων των τάσεων που αναπτύχθηκαν στους κόλπους του, την αποκαλούμενη *philosophia perennis*.³⁰

Παράλληλα όμως, στη διάρκεια του 15^{ου}, αλλά κυρίως του 16^{ου} αιώνα, η αριστοτελική φιλοσοφία ανανεώνεται και ακμάζει, κυρίως στη Βόρεια Ιταλία. Παρότι οι αριστοτελικοί της Αναγέννησης εφήρμοζαν αρκετές από τις μεθόδους των ουμανιστών στην προσέγγιση και ανάλυση των κειμένων, αξιοποιώντας και προεκτείνοντας τη μεσαιωνική παράδοση διαχώρισαν σαφώς τη φιλοσοφία από τη θεολογία, απορρίπτοντας καθετί που αφίστατο της λογικής. Μάλιστα, υποστήριζαν ένθερμα και ορισμένες φιλοσοφικές θέσεις του Αριστοτέλη και των σχολιαστών του, όπως ο μονοψυχισμός του Ibn Rushd (Αβερρόη), οι οποίες προκαλούσαν τους θεολόγους και έκαναν εμφανέστερο το χάσμα ανάμεσα στη θεολογία και τη φιλοσοφία.³¹ Οι σπουδαιότερες φυσιογνωμίες του ρεύματος αυτού, όπως ο Pietro Pomponazzi, επικεντρώθηκαν στη μελέτη των φυσικών νόμων και της φυσικής διάστασης της ανθρώπινης ύπαρξης. Παρότι δε σε ορισμένες περιπτώσεις ο Pomponazzi και άλλοι αριστοτελικοί φαίνεται να ασχολού-

29. Copenhaver B., "Astrology and Magic", στο C.B. Schmitt – Q. Skinner (eds), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, σ. 264-300.

του ίδιου., "Did Science Have a Renaissance?", *Isis* 83 (1992), σ. 387-407.

Styers R., *Making Magic: Religion, Magic, and Science in the Modern World*, Oxford University Press, Oxford 2004, σ. 121-164.

30. Schmitt C.B., "Perennial Philosophy: From Steuco to Leibniz", *Journal of the History of Ideas* 27 (1966), σ. 505-532.

Schmidt-Biggemann W., *Philosophia Perennis: Historical Outlines of Western Spirituality in Ancient, Medieval and Early Modern Thought*, Springer 2004, σ. 429-433.

31. Copleston F., *A History of Philosophy*, v.III *From Ockham to Suarez*, Continuum, New York – London 1999, σ. 221-222.

Ovey N. M., *Averroes' Doctrine of Immortality: A Matter of Controversy*, Wilfrid Laurier University Press 1984.

Sonneborn L., *Averroes (Ibn Rushd): Muslim Scholar, Philosopher, and Physician of the Twelfth Century*, The Rosen Publishing Group, New York 2005, σ. 80-98.

νται ή να επηρεάζονται από τον νέο πλατωνισμό της Αναγέννησης, η προσπάθειά τους κατέτεινε στην εξέτασή όλων των θεμάτων υπό τη βάση του λόγου.³²

Στη διάρκεια του β' μισού του 16^{ου} αιώνα θα δημιουργηθεί μια νέα αντίληψη για τη φιλοσοφία και την επιστήμη. Παρά το γεγονός πως αρκετοί από τους κοινωνούς της είχαν εκπαιδευθεί φιλοσοφικά στο πανεπιστήμιο της Padova, ίσως το σημαντικότερο κέντρο προαγωγής των αριστοτελικών σπουδών στην Ευρώπη της Αναγέννησης, η νέα αυτή θεώρηση συναιρεί σε μια νέα σύνθεση στοιχεία από την κριτική στις αριστοτελικές θέσεις, τη φιλοσοφία του Πλάτωνα, τα Ερμαϊκά κείμενα, το Χριστιανισμό, τις απόψεις του Πυθαγόρα, του Δημόκριτου και του Επίκουρου.³³ Φιλόσοφοι όπως ο Francesco Patrizi και ο Giordano Bruno αμφισβήτησαν το θέσφατο του κλειστού και πεπερασμένου κόσμου, υποστηρίζοντας την ανάγκη μιας νέας ανάγνωσης του κόσμου, τον οποίο αντιλαμβάνονταν μέσα από το πρίσμα του πανθεισμού, και μιας ριζικής αλλαγής στην ηθική, πέρα από τον παραδοσιακό ουμανισμό της Αναγέννησης. Η νέα φιλοσοφία της φύσης ήταν ικανή να αποδομήσει την *imago mundi* που επί αιώνες επιμελώς είχαν συνδημιουργήσει η παραδοσιακή φιλοσοφία και η θεολογία.³⁴

Η συνεισφορά όμως των φιλοσόφων αυτών δεν έχει προβληθεί στο βαθμό που της αξίζει. Αντίθετα, το ενδιαφέρον στρέφεται μονομερώς στον Copernicus, τον Kepler και τον Galilei, η προσφορά των οποίων υπήρξε, πέραν πάσης αμφισβήτησεως, σημαντικότερη. Από τις αρχές του περασμένου πια αιώνα ο Pierre Duhem υποστήριξε αρκετά πειστικά πως οι συμβολές των προαναφερομένων πρέπει να αντιμετωπίζονται όχι ως ρήξεις και απρόοπτες εξελίξεις, αλλά περισσότερο ως συνέχεια της διανοητικής παρακαταθήκης του μέσου και ύστερου Με-

32. Douglas A., *The Philosophy and Psychology of Pietro Pomponazzi*, Kessinger, Whitefish 2004.

Pine M., "Pomponazzi and the problem of double truth", *Journal of the History of Ideas* 29 (1968), σ. 163-176

33. Debus A., *Ανθρωπος και Φύση στην Αναγέννηση*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 1-24, 113-150.

Joy L., "Epicureanism in Renaissance Moral and Natural Philosophy", *Journal of the History of Ideas* 53 (1992), σ. 573-583.

Στείρης Γ., *Φιλοσοφία και Κόσμος, Κοσμολογικές Αντιλήψεις κατά τους Μέσους Χρόνους και την Αναγέννηση*, Ινστιτούτο του Βιβλίου - Καρδαμίτσα, Αθήνα 2004, σ.121-174.

34. Blum P., "Francesco Patrizi in the "Time-Sack": History and Rhetorical Philosophy", *Journal of the History of Ideas* 61 (2000), σ. 59-74.

Candela G., "An Overview of the Cosmology, Religion and Philosophical Universe of Giordano Bruno", *Italica* 75 (1998), σ. 348-364.

Ingegno A., "The new philosophy of nature", στο C.B. Schmitt - Q. Skinner (eds), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1988, σ. 236-263.

σαίωνα.³⁵ Και αυτή όμως η προσέγγιση διακρίνεται από κάποια μονομέρεια, καθώς η Αναγέννηση εκλαμβάνεται ως μια εν πολλοίς διεκπεραιωτική περίοδος, όπου απλά συντηρήθηκε επεξεργαζόμενη η μεσαιωνική παράδοση. Ως μια συνέχεια ή ανάκτηση του Μεσαίωνα, όπου κάθε σχεδόν στοιχείο της φιλοσοφίας της Αναγέννησης που δεν μπορεί να ενταχθεί σε αυτό το σχήμα υποτιμάται, χωρίς να αναδεικνύεται όσο θα έπρεπε έστω η διαμόρφωση της πεποίθησης για την ενότητα και ολότητα της γνώσης, η προσπάθεια υπαγωγής του κόσμου σε ένα ενιαίο σύστημα που θα έδινε απαντήσεις σε όλα. Αντίθετα εκθειάζονται φιλόσοφοι όπως ο Bernardino Telesio, ο οποίος εργάστηκε για τη διαμόρφωση μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης, η οποία εδραζόταν στα δεδομένα που συνάγει η εμπειρία μέσω των αισθήσεων. Γενικά, θα λέγαμε ότι η στάση των φιλοσόφων της Αναγέννησης απέναντι στα φυσικά φαινόμενα έχει μελετηθεί επαρκώς, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας ανάδειξης των διαφορών τους με τους εκπροσώπους της Επιστημονικής Επανάστασης, της «καθαρής επιστήμης».

Η φιλοσοφία της Αναγέννησης

Προκειμένου όμως να απαντηθούν ερωτήματα όπως αυτό που έχουμε θέσει ως κεντρικό στην παρούσα μελέτη, το αν δηλαδή η Αναγέννηση αντιπροσωπεύει κάποιου είδους ρήξη με τον προγενέστερο Μεσαίωνα ή όχι, χρειάζεται να εξετάσουμε τη φιλοσοφία με τρόπο φιλοσοφικό και όχι μόνο ιστορικό ή επιστημονικό. Οι περισσότεροι μελετητές της φιλοσοφίας της Αναγέννησης προσπαθούν να την εντάξουν στο πλαίσιο ενός νέου πλατωνισμού, τον οποίο μάλιστα αφελώς αποκαλούν νεοπλατωνισμό, ενώ σίγουρα δεν αποτελεί πιστή αναπαραγωγή του αρχαίου νεοπλατωνισμού, αλλά φαινόμενο σαφώς συνθετότερο. Επίσης στέκονται σε προβλήματα φιλοσοφικής ορολογίας και μεθοδολογίας, τα οποία εκ πρώτης όψης προσδίδουν ασάφεια και ανακολουθία στο στοχασμό των φιλοσόφων της Αναγέννησης. Ειδικά σε θέματα φιλοσοφίας της φύσης τέτοιου είδους ανακολουθίες είναι ευχερέστερο να εντοπισθούν από τους μελετητές. Το πρόβλημα όμως βρίσκεται μάλλον στην δική μας προσέγγιση, η οποία μοιάζει να αγνοεί την ολιστική αντίληψη του αναγεννησιακού ανθρώπου, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει σαφές διαχωριστικό όριο μεταξύ φιλοσοφίας εν γένει, θεολογίας, φιλοσοφίας της φύσης και επιστημών.

Εξόχως διαφωτιστική είναι η περίπτωση του Bernardino Telesio, τον οποίο ο Francis Bacon αποκαλούσε τον πρώτο των μοντέρνων επειδή είχε διαχωρίσει τη μεταφυσική του Αριστοτέλη από την εμπειρική επιστήμη, επιδιώκοντας

35. Duhem P., *Σώζειν τα Φαινόμενα*, Νεφέλη, Αθήνα 2008.

μια φυσική στηριγμένη στην εμπειρία.³⁶ Στην ουσία όμως ο Bacon προέβαλε μέσω του Telesio το δικό του εγχείρημα. Τα όντως πρωτοποριακά συμπεράσματα του Telesio έχουν προκύψει με την αποκλειστική αρωγή του λόγου, όπως ακριβώς έκανε και ο Αριστοτέλης, τον οποίο ο Telesio επέκρινε για αυτό ακριβώς! Ο Telesio επεδίωκε να συγκροτήσει ένα συνολικό φιλοσοφικό σύστημα, μέρος του οποίου θα ήταν και η φιλοσοφία της φύσης, χωρίς τελικά να προκρίνει την αισθητηριακή αντίληψη έναντι των γενικών αρχών.³⁷ Στο έργο του «*De rerum natura juxta propria principia*» γράφει χαρακτηριστικά:

«αυτοί που πριν από εμάς μελέτησαν τη δομή του κόσμου αυτού και τη φύση των πραγμάτων, φαίνεται ότι μελετούσαν καθημερινά και κοπίασαν, δίχως όμως να κατορθώσουν να κατανοήσουν...αυτό συνέβη γιατί έδειξαν υπερβολική εμπιστοσύνη στους εαυτούς τους και δεν ερεύνησαν –ως όφειλαν να πράξουν– τα πράγματα αυτά καθαυτά και τις δυνάμεις τους, οπότε προσέδωσαν διάνοιες στα πράγματα και τέτοιες λειτουργίες, σαν να ήταν προικισμένα με αυτές: σαν να μάχονταν και να συναγωνίζονταν με το Θεό ως προς τη σοφία Του, τόλμησαν να αμφισβητήσουν με την αρωγή του λόγου τις αρχές και τις αιτίες του κόσμου, και ενώ πίστεψαν τους εαυτούς τους και εύχονταν να ανακαλύψουν ό,τι τελικά δεν βρήκαν, προσάρμοσαν μερικούς τον κόσμο στις επιθυμίες τους και απέδωσαν στα σώματα που τον συγκροτούν όχι το μέγεθος, την ευγένεια και τις δυνάμεις που πραγματικά κατέχουν, αλλά μόνο εκείνες που η δική τους λογική τους ενέπνευσε».³⁸

Το χωρίο αυτό δεν δικαιώνει τον Bacon, αλλά τον Giordano Bruno, ο οποίος επεσήμανε ότι, ενώ ο Telesio δήλωνε πως μαχόταν τον Αριστοτέλη, τα πορίσματά του προέκυπταν από το γενικό πλαίσιο της αριστοτελικής φιλοσοφίας.³⁹

Η συσχέτιση της αριστοτελικής φιλοσοφίας με τις ιδέες του Telesio είναι κατά κάποιον τρόπο αναπόφευκτη από τη στιγμή που ο Ιταλός στοχαστής ανδρώθηκε στο περιβάλλον του πανεπιστημίου της Πάδοβα, στο πλαίσιο του οποίου είχε λάβει χώρα η διαμάχη Zabarella και Piccolomini: ο πρώτος αντιμετώπιζε τη φύση ως ανεξάρτητη, ενώ ο δεύτερος θεωρούσε ότι η επιστήμη και η φύ-

36. Bacon F., *Works*, Ellis, Spedding and Heath (eds) , Fromann, Stuttgart 1963, vol. 3, σ.114.

37. Blum P.R., "Principles and Powers: How to Interpret Renaissance Philosophy of Nature Philosophically?", *Minerva – An Internet Journal of Philosophy* 5 (2001), σ. 169-171.

Copenhagen – Schmitt, *Φιλοσοφία*, 538-545.

38. Telesio B., *De rerum natura iuxta propria principia*, Maurizio Torrini (ed.), Istituto Suor Orsola Benincasa, Napoli 1989, σ. 2.

39. Blum, *Principles*, σ. 171.

ση πρέπει να υπάγονται στη θεϊκή αιτιότητα. Στην ουσία πρότειναν τρεις δομές, τη λογική, την ηθική και την πνευματική, τις οποίες καλούμαστε να εξετάσουμε ως φιλόσοφοι, ως πιστοί και ως απλά έμφρονες άνθρωποι. Ο Zabarella όμως, στηριζόμενος στην αριστοτελική φιλοσοφία, επέμεινε στο διαχωρισμό του αντικείμενου της επιστήμης (*res considerata*) και της μεθόδου μελέτης του (*modus considerationis*), θεωρώντας προφανώς πως υπήρχε εκτός του νου το υπό εξέταση αντικείμενο. Με τη μέθοδο μπορούσε κάποιος να απομονώσει τις ποιότητες από το αντικείμενο που μελετούσε, θεωρώντας το αντικείμενο ευρύτερο της επιστήμης του. Για να υπάρχει όμως επιστήμη απαιτείται η ταύτιση μεθόδου και πραγματικότητας, η οποία οδηγεί στο μετασχηματισμό της φράσης «Η φυσική επιστήμη μελετά τη φύση» σε «Φύση είναι αυτό που μελετά η φυσική επιστήμη». Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε χάσμα μεταξύ φύσης και θεωρίας της φύσης.⁴⁰

Ακόμα και η θεωρία του Telesio για την ψυχή, όπως αποδείχθηκε από τον Keble, στηρίχθηκε σε ένα χωρίο από το «Περὶ ζώων μορίων» του Αριστοτέλη, στο οποίο αναφέρεται πως η ψυχή δεν είναι εξ ολοκλήρου φυσική, οπότε και δεν αποτελεί αντικείμενο αποκλειστικής μελέτης της φυσικής επιστήμης.⁴¹ Το εγχείρημα του Telesio να απομακρυνθεί από τον αριστοτελικό στοχασμό τον οδήγησε τελικά στην υπόθεση μιας υπερβατικής οντότητας που κυριαρχεί επί των φυσικών όντων. Επίσης ο Telesio στράφηκε στην προσπάθεια απάντησης του ερωτήματος γιατί δημιουργήθηκε ο κόσμος, αναζητώντας μια αληθινή αιτία και όχι τέσσερεις, όπως έκανε ο Αριστοτέλης. Καθώς ο κόσμος για τον Telesio είναι κτίσμα, έργο του φιλοσόφου είναι να αναπαραστήσει την κτίση. Αντίθετα από τον Zabarella και τον Piccolomini, ο Telesio πρότεινε τη συνεξέταση των πάντων, την ταύτιση της θείας δημιουργίας με τη φύση και τη γνώση.⁴²

Εξόχως διαφωτιστικό είναι και το έργο του Girolamo Cardano (1501-1576), ο οποίος κατέτεινε στην ενότητα της επιστήμης. Αυτός αντιτάχθηκε στην αφήγηση, αποκαλώντας την χειρίστη μορφή θεωρίας:

«Αφηγούμενοι τη διαφορά μεταξύ έλλειψης και ύλης είναι σαν να αναφερό-

40. Blum, *Principles*, σ. 172-173.

Mikkeli H., *An Aristotelian Response to Renaissance Humanism: Jacopo Zabarella on the nature of arts and sciences*, SHS 1992.

41. Keble E., "Method in the Aristotelian Tradition: Taking a Second Look", στο Daniel A. Di Liscia (ed), *Method and Order in Renaissance Philosophy of Nature, The Aristotle Commentary Tradition*, Ashgate, Aldershot 1997, σ. 113-142.

42. Blum, *Principles*, σ. 172-174.

μαστε στη διαφορά μεταξύ μιας σφίγγας και μιας χίμαιρας: η πρώτη κατηγορηματικά δεν υπάρχει, η δεύτερη είναι πλάσμα του νου». ⁴³

Όπως ορθά έχει επισημανθεί, αν δεν επιθυμούμε να εγγραφούμε στην απλοϊκή άποψη ότι η φιλοσοφία της αναγέννησης συντίθεται από αφελείς αφηγήσεις για πνεύματα, φαντάσματα και αφανείς μυστικές δυνάμεις, χρειάζεται να αναδείξουμε το φιλοσοφικό πρόβλημα που οι φιλόσοφοι στην Αναγέννηση επιχείρησαν να απαντήσουν: την ενότητα της ερμηνείας και το τι είναι αυτό που ερμηνεύει. Η φιλοσοφία της Αναγέννησης προκαλούσε όποιον δεν αποδέχεται την ενότητα της φύσης και της φυσικής επιστήμης να αποδείξει την ανεπάρκειά της και να προβάλλει μια πειστική εναλλακτική θεωρία, πράγμα που δεν άργησε εντέλει να γίνει. Ο φιλόσοφος στην Αναγέννηση δεν ήταν ποτέ ικανοποιημένος με μια μερική απάντηση, αλλά επεδίωκε μια ολιστική θεωρία που θα περιελάμβανε απαντήσεις σε όλα. ⁴⁴ Στο συμπέρασμα αυτό είχε καταλήξει και ο Francis Bacon όταν έγραφε στο «*Novum Organum*»:

«όταν οι φιλόσοφοι εγκατέλειψαν την αριστοτελική θεωρία για την ύλη, η οποία στηριζόταν σε μια αρκετά περιορισμένη εμπειρική βάση, προχώρησαν στην εξαγωγή πρώιμων και βιαστικών πορισμάτων, καταλήγοντας σε καθολικές και γενικές αρχές αντί να στηριχθούν στην εμπειρία». ⁴⁵

Αυτό που αποτελεί την επιτομή της κριτικής που ασκήθηκε εναντίον της φιλοσοφίας της Αναγέννησης, είναι τελικά και η καινοτομία της: ξεφεύγοντας από τον αριστοτελικό σχολαστικισμό, αφήνοντας στην άκρη κάθε διάκριση εντός του κόσμου, μεταξύ λογικής και οντολογίας, θεολογίας και φιλοσοφίας της φύσης, προέβαλε θεωρίες που όντως ερμηνεύουν αυτό που επεδίωξαν να ερμηνεύσουν. ⁴⁶

Την ίδια περίοδο υφίσταται και ένα άλλο ρεύμα. Είναι γνωστό ότι στη μεσαιωνική χριστιανική φιλοσοφία δεν υπάρχει συγκεκριμένη γενική έννοια για τη φύση, καθώς τα πάντα είναι δημιουργήματα του Θεού. Στη διάρκεια της Αναγέννησης η φύση θα έλθει να υποκαταστήσει το Θεό σε αυτό το ίδιο σχεδόν σχολαστικό πλαίσιο ερμηνείας. Μόνο στο τέλος της Αναγέννησης εκπρόσωποι της σχολαστικής φιλοσοφίας, η οποία παρέμενε ακμαία όλο αυτό το διάστημα, όπως

43. Cardano G., "De natura", *Opera Omnia*, Sponh, Lyon 1662, Repr. New York 1967, v.II, 285b.

44. Blum, *Principles*, σ. 176.

45. Bacon F., *Novum Organum: True Directions Concerning the Interpretation of Nature*, Kessinger, Whitefish 2004, I aph.64.

46. Grinnell G., "Heaven and Earth Reconciled: The Common Vision of Renaissance Art and Science", *Leonardo* 21 (1988), σ. 195-199.

ο Benedictus Pererius (1535-1610) θα έλθουν να αμφισβητήσουν την έννοια μιας ενιαίας οντολογίας. Ο Pererius, στο έργο του με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Περὶ τῶν κοινῶν σε ὅλα τα φυσικὰ ὄντα ἀρχῶν καὶ ιδιοτήτων» [*De Communibus Omnium Rerum Naturalium Principiis et Affectionibus, Libri Quindecim. Qui Plurimum Conferunt ad eos Octo Libros Aristotelis, Qui de Physico Auditu Inscribuntur, Intelligendos*] θέτει «ρεαλιστικές ουσίες απέναντι στις ποσοτικές χίμαιρες», καθώς θεωρούσε ότι οι μαθηματικές αποδείξεις δεν δύνανται να προσεγγίσουν την οντολογική αιτιότητα των πραγμάτων, των οποίων η ποσότητα είναι απλά ένα συμβεβηκός. Στον Pererius, ο οποίος πίστευε στην αυτονομία της φιλοσοφίας της φύσης, οφείλουμε εν πολλοίς τη διάκριση μεταξύ μιας γενικής και μιας ειδικής οντολογίας, από την οποία επρόκειτο να προκύψει η φυσική ως η επιστήμη των πεπερασμένων υλικών σωμάτων. Έως τον Pererius φιλοσοφία και φυσική θεολογία πορεύονταν αζεχώριστες, καθώς συνεξετάζονταν τα ὄντα καθαυτά, η έννοια των ὄντων και το υπέρτατο Ὀν. Οι φιλόσοφοι στην Αναγέννηση επιχείρησαν να αντλήσουν τη γνώση για ὅλα αυτά αναγιγνώσκοντας το βιβλίο της φύσης. Ο Pererius και ἄλλοι ὕστεροι σχολαστικοὶ φιλόσοφοι θα ἔλθουν να εισηγηθούν την αυτονομία της επιστημολογίας, της φυσικῆς θεολογίας, της οντολογίας και της φυσικῆς, ἀνοίγοντας τὸν δρόμο που ἔμελε νὰ ἀκολουθήσουν ἡ σύγχρονη φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη.⁴⁷ Ἡ φιλοσοφία τῆς φύσης ποὺ εισηγούντο οἱ φιλόσοφοι τῆς Αναγέννησης ἀποτελοῦσε ἕνα ἐντελῶς διαφορετικὸ δρόμο. Ἀναζητοῦσε ἀρχές, τὶς ὁποῖες ἐκλάμβανε ὡς ἀληθείς, μὴ ἐνοποιημένη θεωρία ποὺ θὰ περιέγραφε ἕνα ἐνοποιημένο κόσμο. Ἀντιπροσώπευε ἕνα ἄλλο, καθόλα φιλοσοφικὸ καὶ ἀξιόλογο δρόμο.

Συμπεράσματα

Κλείνοντας, επιβάλλεται νὰ ἐπανεέλθουμε στὸ ἐρώτημα ποὺ τέθηκε ἐσχάτως ὡς τὸ κεντρικό: μεταξύ ὕστερου Μεσαίωνα καὶ Αναγέννησης ὑπάρχει ρήξη ἢ συνέχεια; Θὰ ἔλεγα πὼς ἡ μαρτυρία τῆς φιλοσοφίας μᾶς ὁδηγεῖ νὰ θεωρήσουμε ὡς παραπλανητικὴ τὴ διάζευξη. Πέρα ἀπὸ τὶς πολὺπλευρες ἀναγνώσεις

47. Blum P., "Benedictus Pererius: Renaissance Culture at the Origins of Jesuit Science", *Science and Education* 15 (2006), σ. 279-304.

Blum, *Principles*, σ. 179-181.

Marion J.L. – Kosky J., *On Descartes' Metaphysical Prism: The Constitution and the Limits of Onto-theo-logy in Cartesian Thought*, University of Chicago Press, Chicago 1999, σ. 43-47.

Vollrath E., "Die Gliederung der Metaphysik in eine *Metaphysica Generalis* und eine *Metaphysica Specialis*", *Zeitschrift für Philosophische Forschung* XVI / 2 (1962), σ. 265-266.

του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της μεταξύ τους σχέσης, οι οποίες συχνά αναπαράγουν ιδεολογικές προκαταλήψεις ή μονομερείς προσεγγίσεις, θα λέγαμε πως στη διάρκεια της Αναγέννησης οι κοινωνοί της επέτυχαν να διαμορφώσουν ένα νέο, πλήρες φιλοσοφικό σύστημα, το οποίο παρείχε επαρκείς απαντήσεις σε κάθε τομέα του επιστητού και όχι μόνο σε ορισμένους κλάδους. Η φιλοσοφία στην Αναγέννηση επέτυχε μια πρωτότυπη σύνθεση, η οποία διαφέρει σημαντικά από το προγενέστερό της παράδειγμα, το μεσαιωνικό, αλλά και από το μεταγενέστερο, εκείνο της νεωτερικότητας. Το παράδειγμα όμως της Αναγέννησης είναι πολύ ιδιαίτερο, καθώς θα λέγαμε πως δεν πληροί επακριβώς τις προϋποθέσεις που έθεσε ο Kuhn. Η γεωγραφική του εξάπλωση υπήρξε περιορισμένη, καθώς στον εκτός της Ιταλίας χώρο μιλάμε κατ' ουσία για ένα πολύ διαφορετικό πνευματικό κίνημα, που καταχρηστικά αποκαλείται Βόρεια Αναγέννηση, αφού η έρευνα έχει αναδείξει πια τις ιδιαιτερότητές του σε σχέση με την Ιταλική Αναγέννηση.⁴⁸ Επίσης το παράδειγμα αυτό δεν κυριάρχησε ολοκληρωτικά και ισοπεδωτικά ούτε στο χώρο του, καθώς συγχρόνως παρέμεινε ισχυρή η σχολαστική παράδοση του Μεσαίωνα, η οποία δεν έπαψε να μελετάται και να προάγεται από μια πληθώρα αξιολογώτατων στοχαστών σε πολύ σπουδαία πνευματικά ιδρύματα. Και τελικά από αυτή τη σχολαστική παράδοση θα αναδυθούν άνθρωποι όπως ο Pererius που θα δώσουν την αποφασιστική ώθηση για το πέρασμα σε αυτό που αποκαλούμε σύγχρονο κόσμο. Αλλά και άνθρωποι όπως ο Bacon, που δεν ανήκουν στη σχολαστική παράδοση, ένωσαν την ανάγκη να αντιπαρεταθούν έντονα τόσο προς το κοσμοείδωλο της Αναγέννησης όσο και προς εκείνο του Μεσαίωνα. Στη διάρκεια της Αναγέννησης η ρήξη και η συνέχεια συνυπάρχουν, δημιουργώντας μια μοναδικού πλούτου παρακαταθήκη για τους μεταγενέστερους.

48. Kristeller P., "The European Diffusion of Italian Humanism", *Italica* 39 (1962), σ. 1-20.